

УДК 341.321.1:94(3)

DOI: 10.26565/2075-1834-2020-29-05

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ ПІД ЧАС ВОЄН, ЩО ВЕЛИ ДЕРЖАВИ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Гавриленко О. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4,
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Сироїд Т. Л.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного
і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4,
e-mail: syroid02@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

АНОТАЦІЯ: стаття присвячена історико-правовому огляду проблем правового статусу фізичних осіб, як комбатантів так і некомбатантів, під час воєн, що велися між державами Сходу в стародавній час. Проаналізовано спільні та специфічні риси ставлення різних давньосхідних народів до мирного населення та полонених. З'ясовано, що вже у той час закладалися основи для становлення в подальшому базових принципів міжнародного гуманітарного права.

Звернено увагу на те, що не знаючи прав людської особи, давні народи не могли знати й права війни у тому сенсі, як ми розуміємо його нині. Війна тоді була необмеженим застосуванням сили і переможений, якщо іноді й міг сподіватися на великодушність переможця, то хіба що лише в тому сенсі, що йому інколи зберігалося життя.

Зауважено, що на практиці відмінності між статусом воюючого та мирного населення у той час не існувало. Усякий підданий ворожої держави, без урахування статі й віку, міг бути вбитий, обернений на раба, підданий різноманітним знущанням і тортурам.

Наголошено, що до ворогів – як комбатантів, так і некомбатантів – застосовувалися найрізноманітніші насильства. Проти ворога в стародавню добу допускалося застосування будь-якої зброї, яких завгодно засобів, навіть віроломних, котрі здатні були завдати йому шкоди. Ніхто з супротивників, ані поранені чи хворі, ані ті, що здавалися у полон, не могли уникнути того, щоб у кращому випадку бути позбавленими особистої свободи та стати живим товаром чи дармовою робочою силою, а в гіршому – померти смертю мучеників. Ніде на Стародавньому Сході, за виключенням Індії, ми не зустрічаємо прикладів гуманного ставлення до людської особи, прагнення запровадити хоча б якісь обмеження гуманітарного характеру у військовій сфері. Але усе ж вже у межах стародавньої доби зароджувалися паростки процесів закладення підґрунтя для становлення в подальшому базових принципів міжнародного гуманітарного права, які ґрунтуються на моральних засадах – гуманізму, співчуття й милосердя, і які витлумачуються з урахуванням умов війни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фізична особа, правовий статус, війна, Стародавній Схід, комбатанти, некомбатанти.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД ВОЙН, КОТОРЫЕ ВЕЛИСЬ ГОСУДАРСТВАМИ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

Гавриленко А. А.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры международного и европейского права
юридического факультета
Харьковского национального университета
имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4,
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Сыроед Т. Л.,

доктор юридических наук, профессор,
заведующая кафедрой международного и европейского права
юридического факультета
Харьковского национального университета
имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4,
e-mail: syroid02@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

АННОТАЦИЯ: в статье дан историко-правовой обзор проблем правового статуса физических лиц, как комбатантов так и некомбатантов, во время войн, которые велись между государствами Востока в древности. Проанализированы общие и специфические подходы в отношении различных древневосточных народов к мирному населению и пленным. Выяснено, что уже в то время закладывались основы для становления в дальнейшем базовых принципов международного гуманитарного права.

Обращено внимание на то, что не зная прав человеческой личности, древние народы не могли знать и права войны в том смысле, как мы понимаем его сейчас. Война тогда была неограниченным применением силы и побежденные, если иногда и могли надеяться на великодушие победителя, разве что только в том смысле, что им иногда сохранялась жизнь.

Отмечено, что на практике различия между статусом воюющего и мирного населения в то время не существовало. Всякий житель враждебного государства, без учета пола и возраста, мог быть убит, обращен в рабство, подвергнут разнообразным издевательствам и пыткам.

Отмечено, что к врагам – как комбатантам, так и некомбатантам – применялось самое разнообразное насилие. Против врага в древности допускалось применение любого оружия, каких угодно средств, даже вероломных, которые были способны нанести ему вред. Никто из противников, ни раненые или больные, ни сдавшиеся в плен, не могли избежать того, чтобы в лучшем случае быть лишены свободы и превратиться в живой товар или дармовую рабочую силу, а в худшем – умереть смертью мучеников. Нигде на Древнем Востоке, за исключением Индии, мы не встречаем примеров гуманного отношения к человеческой личности, стремления ввести в военную сферу хотя бы какие-то ограничения гуманитарного характера. Но все же уже в древнюю эпоху зарождались ростки процессов заложения основ для становления в дальнейшем базовых принципов международного гуманитарного права, основанных на нравственных началах – гуманизме, сострадании и милосердии, которые истолковывались с учетом условий войны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: физическое лицо, правовой статус, война, Древний Восток, комбатанты, некомбатанты.

LEGAL STATUS OF THE PERSONS DURING THE WARS THAT WERE FOUGHT BY THE STATES OF THE ANCIENT EAST

Oleksandr Havrylenko,

Doctor of Science (Law), Full Professor,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Professor at the Department of International and European Law.
Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square,
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Tetyana Syroid,

Doctor of Science (Law), Full Professor,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Head of the Department of International and European Law.
Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square,
e-mail: syroid02@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

ANNOTATION: the article gives a historical and legal review of the problems of the legal status of individuals, both combatants and non-combatants, during the wars that were fought between the states of the East in antiquity. The general and specific approaches in relation to various ancient Eastern peoples to the civilian population and prisoners are analyzed. It turned out that already at that time the foundations were laid for the formation of the basic principles of international humanitarian law in the future.

Attention is drawn to the fact that, without knowing the rights of the human person, the ancient peoples could not know the rights of war in the sense that we understand it now. The war then was an unlimited use of force and the defeated, if sometimes they could hope for the magnanimity of the victor, except in the sense that they sometimes survived.

It is noted that in practice there was no difference between the status of the warring and civilian population at that time. Every resident of a hostile state, without regard to gender and age, could be killed, enslaved, subjected to various bullying and torture.

Also it was noted that a wide variety of violence was used against enemies – both combatants and non-combatants. Against the enemy in ancient times it was allowed to use any weapon, any means, even treacherous ones, which were capable of harming him. None of the adversaries, either wounded or sick, or surrendered, could not avoid being deprived of liberty at best and turned into a living commodity or free labor, and in the worst, die the death of martyrs. Nowhere in the Ancient East, with the exception of India, do we find examples of a humane attitude to the human person, the desire to introduce at least some humanitarian restrictions into the military sphere. But nevertheless, already in the ancient era, sprouts of processes of laying the foundations for the formation of further basic principles of international humanitarian law, based on moral principles – humanism, compassion and mercy, which were interpreted taking into account the conditions of the war, arose.

KEY WORDS: individual, legal status, war, Ancient East, combatants, noncombatants.

Постановка проблеми. Війна, тобто зіткнення між двома або більшою кількістю держав, яке здійснюється через застосування їхніх збройних сил з метою переборення одна одної та змушення переможеного визнати умови миру, бажані для переможця [1, с. 24], є явищем людського життя настільки ж давнім, як і саме людство. На думку М. Догеля, війни з'явилися на нашій планеті водночас із появою на ній людини і «велися частіше, аніж у найвіддаленіші з відомих нам історичні епохи людства» [2, с. 77]. Як вважають автори двотомного навчального посібника «Еволюція воєнного мистецтва», з середини IV тис. до н.е. відбулося понад 14550 великих і малих війн, у яких загинуло, померло від голоду, епідемій та з інших причин понад 3,6 млрд. осіб [3, с. 13]. Зважаючи на такі вражаючі квантитативні показники, неможливо заперечувати, що проблема правового захисту особи під час війни ніколи не втрачала своєї актуальності. Для України вона особливо посилилася протягом останніх років, зважаючи на агресію з боку Росії, що триває з 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Російської Федерації порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму, й до цього часу здійснюються дії, що мають наслідком жертви серед мирного населення, зокрема жінок та дітей, вчиняються численні воєнні злочини та злочини проти людяності [4].

Безперечно, питання правового статусу особи під час збройних конфліктів вже неодноразово спеціально або побіжно ставали об'єктом дослідження вчених-правників. Серед найвідоміших можемо назвати праці М. О. Баймуратова [5], Ф. Бані-Насера [6], В. А. Батиря [7], М. М. Гнатовського [8], О. Я. Капустіна [9], В. М. Репецького [10], Т. Л. Сироїд [11], В. Ю. Цвікі [12] та ін. Водночас історичний аспект названої проблеми у вітчизняній науці міжнародного права спеціально не досліджувався.

Отже, метою даної статті є з'ясування специфіки правового статусу особи під час воєн, що вели держави Стародавнього Сходу.

Виклад основного матеріалу. Майже безперервний стан війни, у якому перебували давні народи,

завичай пояснюють їхньою взаємною відчуженістю, відокремленістю та ворожим ставленням один до одного. Саме з цієї причини й кожен чужоземець в силу такого ставлення вважався ворогом і тому в принципі був позбавлений будь-яких прав, окрім тих, що передбачалися персональним добрим ставленням, яке з часом знайшло вияв у праві гостинності, котре зумовлювалося, насамперед, релігійною спорідненістю. В абсолютній більшості ж будь-який народ, що молився власним місцевим богам, розглядав усіх іноземців, що сповідали іншу релігію, як нечистих та відособлених. Тому зрозуміло, що за межами своєї батьківщини людина цілком залежала від волі чужоземного народу, серед якого вона тимчасово перебувала. Тим більше, коли під час війни іноземець перетворювався на відкритого ворога, не можна було очікувати для нього визнання будь-яких прав [13, с. 1086].

З цього випливає, що не знаючи прав людської особи, давні народи не могли знати й права війни у тому сенсі, як ми розуміємо його нині. Війна тоді була необмеженим застосуванням сили і переможений, якщо іноді й міг сподіватися на великодушність переможця, то хіба що лише в тому сенсі, що йому інколи зберігалось життя [2, с. 78]. Часом це знаходило свій вияв у доктринальних джерелах. Так, автори китайського компілятивного твору «Сунь-цзи бінфа» (укладений не раніше IV ст. до н.е.) серед правил «п'яти дао», яким мав слідувати полководець, називають «жень» – гуманність [3, с. 14], що мала виявлятися як до комбатантів так і до некомбатантів.

Але все ж на практиці відмінності між статусом воюючого та мирного населення у той час не існувало. Усякий підданий ворожій державі, без урахування статі й віку, міг бути вбитий, обернений на раба, підданий різноманітним знущанням і тортурам. Проти ворога в стародавню добу допускалося застосування будь-якої зброї, яких завгодно засобів, навіть віроломних, котрі здатні були завдати йому шкоди. Ніхто з супротивників, ані поранені чи хворі, ані ті, що здавалися у полон, не могли уникнути того, щоб у кращому випадку бути позбавленими особистої свободи та стати живим товаром чи дармовою робочою силою, а в гіршому – померти смертю мучеників.

Водночас, аналіз джерел дозволяє стверджувати, що з часом, навіть у період стародавньої історії поступово починає закладатися підґрунтя майбутнього права війни. Мало по малу стан переможених поволі покращується, війни стають менш жорстокими та кривавими, починають вироблятися деякі звичаї, дотримання яких на війні вважалося обов'язковим. Серед них – дотримання обіцянки, даної ворогу, недоторканість парламентарів тощо. Але було б помилковим вважати, що ці стародавні звичаї війни закладалися внаслідок усвідомлення народами або очільниками держав необхідності регулювати вияви війни певними юридичними нормами. Правильніше буде приписати їхню появу вродженому почуттю гуманності, яке ніколи не покидає людину, а також усвідомленню спільної користі для народів усіх держав, що дотримуються цих звичаїв. Як зауважував М. Догель, «не відчуття права і справедливості, але відчуття гуманності, моральності та усвідомлення існування спільних для всіх народів інтересів, що зароджувалося тоді, керувало древніми при встановленні ними певних звичаїв, обов'язкових на війні» [2, с. 79].

Найгуманнішим ставленням до особи під час війни з усіх давньосхідних держав вирізнялася Індія. Насамперед, війна розглядалася тут у якості об'єкта безперервної уваги монарха. В сьомому розділі Законів Ману (Манавадхармашастри), присвяченій дхармі царя, останньому приписувалося «постійно обмірковувати... мир (samdhi), війну (vighraha), чотири предмети, що називаються стхана», а також оборону країни (гл. 7, ст. 56) [14, с. 237]. До нашого часу збереглися й зафіксовані в Законах Ману норми, які надавали особі певні права навіть під час воєнних дій. Так, під час бою індійським воїнам суворо заборонялося застосовувати отруєну зброю, а також таку, рани від якої завдають надмірних страждань: «Б'ючись, не слід уражати ворогів віроломною зброєю – ані зубчастою, ані отруєною, ані розпеченою на вогні» (гл. 7, ст. 90) [14, с. 242]. Приписувалося також шадити землеробів, поранених, того, хто просить пощади, спить, хто вбитий горем, беззахисний, а також того, хто злякався й тікає (гл. 7, ст. 91-93) [14, с. 243]. Щоправда, ці норми стосувалися виключно війн між індійськими, одноплемінними та одновірними народами. Але все ж досить важливим вбачається вже сам факт, що такі норми формувалися вже в таку віддалену від нашого часу епоху.

Навіть полонені, щоправда лише арійського походження, наділялися певними правами. Наприклад, в одній з найвідоміших пам'яток правової думки Стародавньої Індії – «Артхашастрі», авторство якої найчастіше приписується брахману Каутільї (Каутальї чи Вішнагупті), котрий обіймав посаду головного радника при імператорі Чандрагупті з династії Маур'їв (321–297 рр. до н. е.) [15, с. 8], у главі 13 розділу 65 «Правила, що стосуються рабів та робітників» йдеться про можливість звільнення полоненого, підневільна праця якого використовується у господарстві, за викуп. Тут зазначається: «Якщо арій (вільна людина) взятий у полон в бою і зроблений рабом, то він має бути звільнений за половину ціни відповідно до часу виконання ним робіт (у полоні)» [16, с. 199].

На практиці найменш схильними до виявів гуманного ставлення до супротивника були держави, де панувала давньосхідна деспотія – Стародавній Єгипет, країни Межиріччя. Їхні народи розглядали себе, як богообрані, а до всіх інших ставилися як до ворогів своїх богів, що заслуговують лише на жорстокість. Війни, що велися цими державами, були надмірно кривавими та безжалісними.

Майно переможених ворогів розграбовувалося або знищувалося. Не лише захоплені на полі бою воїни, але й мирне населення масово перетворювалося на рабів [17, с. 7]. До нашого часу збереглися датовані кінцем III тис. до н.е. таблички, на яких вівся перелік жінок та підлітків, що в надзвичайно жорстоких умовах утримувалися в таборах для полонених у Шумері [18, с. 144-147].

У тексті з дерев'яної таблички, знайденої у 1908 р. поблизу Фів (так званій «таблетці Карнавана»), де описано боротьбу фараона Камоса з гіксосами, говориться: «Солдати мої, подібно до левів зі своєю здобиччю, зі своїми рабами, стадами, жиром та медом і ділили свої речі, причому раділи серця їхні» [19, с. 65]. Давньоєгипетські пам'ятки засвідчують факти масового застосування якнайжорстокіших тортур, яким піддавалися полонені. Їм відсікали праву руку [20, с. 264], немилосердно страчували [20, с. 261]. Траплялися випадки, коли кількість переможених визначалася за відрізними статевими органами. Зображення такого способу квантитативної оцінки підсумків битви зображено у храмі в Медінет-Абу [20, с. 263]. Тріумфуючі фараони Єгипту зазвичай пресувалися на колісницях, що прикрашалися цілими гірляндами з відтятих голів переможених супротивників [21, с. 56]. Один з написів Сезостриса надає нам повне розуміння про погляди стародавніх єгиптян на війну. Відповідно до цього джерела обов'язком фараона було «керувати Єгиптом та карати чужоземні народи» [20, с. 265]. Хоча, за усієї своєї жорстокості, єгиптяни були разом з тим доволі поміркованим народом [22, с. 319]. Прагматичний розрахунок підштовхував їх до того, щоб зберігати життя більшості військовополонених, які перетворювалися на рабів [23, с. 169].

У той самий час, як свідчив давньогрецький історик Діодор Сицилійський (бл. 90–30 до н.е.), стародавніми єгиптянами було запроваджено практику організації у складі власних військ медичних підрозділів для надання своїм пораненим воїнам належної допомоги. За його згадкою «під час військового походу або подорожі за кордон усі лікувалися абсолютно безкоштовно: справа в тому, що лікарів годували в складчину, а вони забезпечували лікування за записаним законом, складеним у давнину найвідомішими лікарями. І якщо, слідуючи приписам законів, записаних у священній книзі, були не в змозі врятувати стражденного, то вони звільнялися від обвинувачення; якщо ж вони діяли всупереч записаному, то підлягали смерті, оскільки законодавець вважав, що лише деякі могли б бути розумнішими за лікування традиційне, яке з давніх часів пропонується кращими лікарями» [24, с. 187].

У державах з формою правління у вигляді східної деспотії, де верховним і єдиним джерелом усіх прав будь-якої особи, незалежно від того, був це місцевий підданий або іноземець, переможець чи переможений, виступав цар, статус людини залежав від волі монарха. Історичні джерела засвідчують, що, наприклад, у персів полонені греки, що сподобалися царю, стали за його волею вищими за його власних підданих, були призначені сатрапами окремих областей імперії Ахеменідів (VI – IV ст. до н.е.) [2, с. 83].

Хоча зазвичай війни велися давніми деспотіями з надзвичайною жорстокістю та були вкрай кровопролитними, а після перемоги панування над переможеними закріплювалося не менш насильницькими методами. Особливо було поширено масове переселення підкорених народів з метою їхньої асиміляції [25, с. 157].

Чи не найбільшою жорстокістю у своїх війнах відзначилися асирійці. Знавець історії Стародавнього Сходу Гастон Масперо (1846 – 1916 рр.) свого часу характеризував їх таким чином: «Було мало народів в історії, які до такої міри зловживали правом сильного, як асиріяни; це був жорсткий, зрадницький народ убивць і грабіжників» [26, с. 241]. У написі на одному з пам'ятників асирійський цар Санахериб так описував свою перемогу над якимось народом, що повстав проти нього: «Я склав до куп трупи солдатів як трофеї перемоги та відрізав у них кінцівки; я переламав як соломі тих, яких узяв живими» [27, с. 25]. Після іншої перемоги (цього разу над вавилонянами) цар Асур-Бангалал живцем спалив їхнього царя, вирвав язика у полонених і потім, розклавши їх зв'язаними перед кам'яними биками Санахериба, наказав повалити на них цих биків та розчавив їх, а трупи викинув на поживу псам [28, с. 25]. З інших асирійських пам'яток видно, що зазвичай військовополонених піддавали різноманітним знущанням та насамкінець нещадно били. У своєму «Курсі міжнародного права», Д.І. Каченовський, спираючись на аналіз деяких, доступних йому стародавніх пам'яток, зазначав, що за наказом асирійських царів з полонених інколи здирали шкіру. «Нищівні схильності цього народу, – писав дослідник, – вочевидь, не обмежувалися жодними почуттями і перетворилися на звичку» [29, с. 154].

Про ставлення до полонених, перетворених на рабів, непрямо свідчить ст. 4 таблиці А Асирійських законів другої половини II тис. до н.е.: «Якщо раб або рабиня приймуть щось з рук дружини людини, то слід відрізати ніс та вуха рабу та рабині... Людина може відрізати вуха своїй дружині» [30, с. 182]. Однак, траплялися й випадки, коли полонених лишали вільними чи напіввільними та масово переселяли до різних округів Асирійської держави [25, с. 73]. Подібна насильницька колонізація була, з одного боку, політичним засобом для закріплення контролю над підкореними країнами, а з іншого – це являло собою певне поліпшення у становищі полонених, яким, принаймні, зберігалася життя. Такі насильницькі переселення переможених народів розпочалися з середини VIII ст. до н.е. за часів правління Тиглатпаласара II. Семітські племена Передньої Азії було переведено на територію Вірменії та Персії і,

навпаки, арійське населення Персії та Вірменії перемістилося до країн Передньої Азії [2, с. 84].

Як засвідчують стародавні автори, воєнні звичаї персів загалом були дещо гуманнішими за асирійські, хоча джерела й містять окремі факти жорстокого ставлення до військовополонених та підкорених народів. Цар Кір ще виявляв прояви великодушності до переможених, але його наступники часто виявляли надзвичайну жорстокість. Д.І. Каченовський зазначав, що «найменша спроба до спротиву викликала з боку уряду (персів – авт.) гнів та дику помсту проти цілого народу... Перси не жаліли навіть фізичної природи і часто застосовували понівечення ворогів та бунтівників» [29, с. 155]. Сенека наводив як приклад перського царя, який звелів відрізати носи у цілого народу, переможеного ним [20, с. 442]. Водночас, можна також згадувати й той факт, що перси часом піклувалися про матеріальне благополуччя населення держав, що були ними завойовані. Зокрема, існують згадки про те, що Дарій Гістасп чинив спроби підняти благоустрій завойованого ним Єгипту [2, с. 85]. Хоча, вочевидь, робилося це лише для того, щоб не втратити платників данини.

Деякі відомості є й про військові звичаї Фінікії. За свідченням Полібія [31, с. 226], фінікійці вирізнялися жорстокістю та віроломністю. Не дарма серед давніх римлян вирази «фінікійські договори» та «пунічна чесність» були синонімами підступності [32, с. 196]. Під час війни вони з надзвичайною жорстокістю вбивали жінок та дітей, виколували очі полоненим, відрізали їм пальці рук та ніг і приносили їх у жертву богам [20, с. 474]. Під час Пунічних війн (264-146 рр. до н.е.) [33, с. 181] наймані війська карфагенян вражали римлян своєю жорстокістю. Тіт Лівій змальовує солдат Ганнібалла як таких, що харчуються людським м'ясом та будують мости з ворожих трупів [34, с. 212]. Захоплення карфагенянами в 408 р. до н.е. Селінунта – міста-держави, розташованого на південно-західному узбережжі Сицилії, за словами Діодора Сицилійського, супроводжувалося надзвичайними звірствами [24, с. 176]. Звичайним явищем було розіп'яття карфагенянами на хрестах усіх ворогів, які потрапили в полон. За допомогою виявів нелюдської жорстокості та терору вони прагнули залякати сусідні народи та монополізувати таким чином міжнародну торгівлю.

Висновки. Отже, аналіз історичних джерел та наукової літератури надає можливість дійти висновку, що абсолютній більшості стародавніх народів була притаманна цілковита неповага до особи супротивника. До ворогів – як комбатантів, так і некомбатантів – застосовувалися найрізноманітніші насильства. Ніде на Стародавньому Сході, за виключенням Індії, ми не зустрічаємо прикладів гуманного ставлення до людської особи, прагнення запровадити хоча б якісь обмеження гуманітарного характеру у військовій сфері. Але усе ж вже у межах стародавньої доби зароджувалися паростки процесів закладення підґрунтя для становлення в подальшому базових принципів міжнародного гуманітарного права, які ґрунтуються на моральних засадах – гуманізму, співчуття й милосердя, і які витлумачуються з урахуванням умов війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисенко В. В. (2014). Право війни у Стародавньому Римі. Порівняльно-аналітичне право. № 5. С. 24-27.
2. Догель М. (1894). Юридическое положение личности во время сухопутной войны. Казань. Типо-литогр. Императорского ун-та. 368 с.
3. Веденсєв Д. В., Гавриленко О. А., Кубицький С. О., Остроухов В. В. та ін. (2017). Еволюція воєнного мистецтва : навчальний посібник. У 2 ч. Ч. 1. Київ. Нац. акад. СБУ. 276 с.
4. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» 21 квітня 2015 р. № 337-VIII. (2015). Відомості Верховної Ради. № 22. Ст. 153
5. Баймуратов М. О. (2008). Міжнародне публічне право : підручник. Харків. Одиссей, 704 с.
6. Бані-Насєр Ф. (2015). Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 6. С. 79-87.
7. Батырь В. А. (2011). Международное гуманитарное право. Москва. Юстициформ. 688 с.
8. Гнатовський М. М. (2012). Застосування міжнародного гуманітарного права органами міжамериканської системи захисту прав людини. Право і суспільство. № 6. С. 3-8.
9. Капустин А. Я. (ред.). (2011). Международное гуманитарное право. Москва. Юрайт. 639 с.
10. Репецкий В. М. (2015). Застосування міжнародного гуманітарного права у збройному конфлікті України. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. Вип. 2. С. 368-373.
11. Сиройд Т. Л. (2011). Міжнародно-правові аспекти захисту дітей під час збройних конфліктів. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». № 988. Вип. 10. С. 272-276.
12. Цвікі В. Ю. (2018). Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.11 - Міжнародне право. Одеса. 20 с.
13. Нєресов А. (1914). Постановление Гаагской конференции 1907 г. об общегражданских правах воюющих сторон. Вестник права. № 37. С. 1086.
14. Законы Ману (Манавадхармашастра). (2002). Москва. ЭКСМО-Пресс. 436 с.
15. Гавриленко О. А. (2014). Розвідувально-підривна доктрина давньоіндійської держави Маур'їв у політико-правовому трактаті Каутільї «Артхашастра». Право і суспільство. № 6-1. Ч. 2. С. 7-12.
16. Артхашастра или Наука политики. (1959). Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР. 793 с.
17. Струве В. В. (1934). Рабство в древнейшем Сумире. Известия Государственной академии истории материальной культуры. Вып. 97. С. 5-30.
18. Лагерь для военнопленных женщин в Шумере. В. В. Струве (ред.). (1950). Хрестоматия по истории Древнего мира. В 3 Т. Т. 1 : Древний Восток. Москва. Гос. учеб.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР. С. 144-147.
19. Война фараона Камоса с Гиксосами. В. В. Струве (ред.). (1950). Хрестоматия по истории Древнего мира. В 3 Т. Т. 1 :

Древний Восток. Москва. Гос. учеб.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР. С. 64-66.

20. Laurent Fr. (1885). Histoire du droit des gens et des relations internationales (Etudes sur l'histoire de l'humanité). Tome 1. Paris. 572 p.
21. Иванов Н. П. (1874). Характеристика международных отношений и международного права в историческом развитии. Казань. С. 56.
22. Авдиев В. И. (1948). Военная история древнего Египта. В 2 т. Т. 1 : Возникновение и развитие завоевательной политики до эпохи крупных войн XVI-XV до н.э. Москва. Сов. наука. 389 с.
23. Лурье И. М. (1960). Очерки древнеегипетского права XVI - X веков до н.э. Ленинград. Изд-во гос. Эрмитажа. 354 с.
24. Диодор Сицилийский. (2005). Санкт-Петербург. Алетейя. 376 с.
25. Матюхина Ю. А., Царева Т. Б. (2011). Великие империи мира. Москва. РИПОЛ классик. 448 с.
26. Масперо Г. (1892). Древняя история. Египет, Ассирия. Санкт-Петербург. Л. Ф. Пантелеев. 305 с.
27. Коростовцев М. А., Кацнельсон И. С., Кузицин В. И. (ред.). (1980). Хрестоматия по истории Древнего Востока. В 2 ч. Ч 1. Москва. Высшая школа. 328 с.
28. Смирнов И. Н. (1886). Развитие отношений завоевателей к покоренным на Древнем Востоке. Учен. зап. имп. Казан. ун-та. Т. 7. С. 1-27.
29. Каченовский Д. И. (1866). Курс международного права. В.2. ч. Ч. 1. Кн. 2. Харьков. Унив. тип. 121-336 с.
30. Ассирийские законы. В. В. Струве (ред.). (1950). Хрестоматия по истории Древнего мира. В 3 Т. Т. 1 : Древний Восток. Москва. Гос. учеб.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР. С. 181-189.
31. Полибий. (2004). Всеобщая история в 40 кн. Пер. с греч. Ф. Г. Мищенко. Москва. ОЛМА-ПРЕСС Инвест. 576 с.
32. Шифман И. Ш. (2006). Карфаген. Санкт-Петербург. Изд-во С-Пб ун-та. 518 с.
33. Ревяко К. А. (1988). Пунические войны. Минск. Университетское изд-во. 272 с.
34. Тит Ливий. (1991). История Рима от основания города. В 3 т. Т. 2. Книги 21-30. Москва. Наука. 528 с.

REFERENCES

1. Denysenko V. V. (2014). Pravo viiny u Starodavnomu Rymi. [Law of war in ancient Rome]. Porivnialno-analitychne pravo. [Comparative and analytical law]. № 5. P. 24-27. [in Ukrainian].
2. Dogel' M. (1894). Juridicheskoe polozhenie lichnosti vo vremya suhoputnoj vojny. [Legal status of the person during the land war]. Kazan' Tipo-litogr. Imperatorskogo un-ta. 368 p. [in Russian].
3. Viedieniev D. V., Havrylenko O. A., Kubitskyi S. O., Ostroukhov V. V. ta in. (2017). Evoliutsiia voiennoho mystetstva. [Evolution of martial arts]. Ch. 1. Kyiv. Nats. akad. SBU. 276 p. [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vidsich zbroinii ahresii Rosiiskoi Federatsii ta podolannia yii naslidkiv» 21 kvitnia 2015 r. № 337-VIII. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Combating the Armed Aggression of the Russian Federation and Overcoming Its Consequences" April 21, 2015 No. 337-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. [Information from the Verkhovna Rada]. 2015. № 22. St. 153. [in Ukrainian].
5. Baimuratov M. O. (2008). Mizhnarodne publiche pravo. [International Public Law]. Kharkiv. Odissei. 704 p. [in Ukrainian].
6. Bani-Naser F. (2015). Mizhnarodno-pravovyi zakhyst tsyvilnoho naseleння ta inshykh katehoriі osib pid chas zbroinykh konfliktiv. [International protection of civilians and other categories of persons in armed conflicts]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 6. P. 79-87. [in Ukrainian].
7. Batyr' V. A. (2011). Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. [International Humanitarian Law]. Moskva. Justicinform. 688 p. [in Russian].
8. Hnatovskiy M. M. (2012). Zastosuvannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava orhanamy mizhamerykanskoi systemy zakhystu prav liudyny. [Application of international humanitarian law by the inter-American system of human rights protection]. Pravo i suspilstvo. [Law and Society]. № 6. P. 3-8. [in Ukrainian].
9. Kapustin A. Ja. (ed.) (2011). Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. [International humanitarian law]. Moskva. Jurajt. 639 p. [in Russian].
10. Repetskiy V. M. (2015). Zastosuvannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava u zbroinomu konflikti Ukrainy. [Application of International Humanitarian Law in the Armed Conflict of Ukraine]. Naukovi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Yurydychna. [Scientific herald of Lviv Commercial Academy. Series: Legal]. № 2. P. 368-373. [in Ukrainian].
11. Syroid T. L. (2011). Mizhnarodno-pravovi aspekty zakhystu ditei pid chas zbroinykh konfliktiv. [International legal aspects of child protection in armed conflicts]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Pravo». [Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series «Law»]. № 10. P. 272-276. [in Ukrainian].
12. Tsviki V. Yu. (2018). Mizhnarodno-pravovyi zakhyst osib vid nasylnytskykh znyknien. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Spetsialnist 12.00.11 - Mizhnarodne pravo. [International legal protection of persons from violent disappearances. Author's abstract. dis ... candidate of legal sciences Specialty 12.00.11 - International Law]. Odesa, 20 p. [in Ukrainian].
13. Neresov A. (1914). Postanovlenie Gaagskoj konferencii 1907 g. ob obshhegrazhdanskih pravah vojujushhiih storon. [Decision of the Hague Conference of 1907 on the civil rights of the warring parties]. Vestnik prava. [Herald of Law]. № 37. P. 1086. [in Russian].
14. Zakony Manu (Manavadharmashastra). [The laws of Manu (Manavadharmashastra)] (2002). Moskva. JeKSMO-Press. 436 p. [in Russian].
15. Havrylenko O. A. (2014). Rozvidualno-pidryvna doktryna davnoindiiskoi derzhavy Mauriv u polityko-pravovomu traktati Kautili «Arthashastra». [Intelligence and Subversion Doctrine of the Ancient Indian State of Maury in the political and legal treatise of Kautilya "Arthashastra"]. Pravo i suspilstvo. [Law and Society]. № 6-1. Ch. 2. P. 7-12. [in Ukrainian].
16. Arthashastra ili Nauka politiki. [Arthashastra or the Science of policy]. (1959). Moskva. Izd-vo AN SSSR, 793 p. [in Russian].
17. Struve V. V. (1934). Rabstvo v drevnejšem Sumire. [Slavery in the oldest Sumer]. Izvestija Gosudarstvennoj akademii istorii material'noj kul'tury [News of the State Academy of Material Culture History]. № 97. P. 5-30. [in Russian].
18. Lager' dlja voennoplennykh zhenshhiin v Shumere. [Camp for women prisoners of war in Shumera]. Struve V. V. (ed.) (1950). Hrestomatija po istorii Drevnego mira. T. 1 : Drevnij Vostok. [Reading books on the history of the Ancient World. Vol. 1: The Ancient East]. Moskva. Gos. ucheb.-ped. izd-vo Min. prosvesh. RSFSR. P. 144-147. [in Russian].
19. Vojna faraona Kamosa s Giksosami. [The war of Pharaoh Kamosa with the Hyksos]. Struve V. V. (ed.) (1950). Hrestomatija po istorii Drevnego mira. T. 1 : Drevnij Vostok. [Reading books on the history of the Ancient World. Vol. 1: The Ancient East]. Moskva. Gos. ucheb.-ped. izd-vo Min. prosvesh. RSFSR. P. 64-66. [in Russian].
20. Laurent Fr. (1885). Histoire du droit des gens et des relations internationales (Etudes sur l'histoire de l'humanité). T. 1. Paris. 572 p.
21. Ivanov N. P. (1874). Harakteristika mezhdunarodnyh otnoshenij i mezhdunarodnogo prava v istoricheskom razvitiі [Characteristics of international relations and international law in historical development]. Kazan'. 56 p. [in Russian].
22. Avdiev V. I. (1948). Voennaja istorija drevnego Egipta. T. 1 : Vozniknovenie i razvitie zavoevatel'noj politiki do jepohi krupnyh

vojn XVI-XV do n.je. [The military history of ancient Egypt. Vol. 1: The emergence and development of an aggressive policy until the epoch of major wars of the 16th-15th centuries BC]. Moskva. Sov. nauka. 389 p. [in Russian].

23. Lur'e I. M. (1960). Oчерki drevneegipetskogo prava XVI - X vekov do n.je. [Essays of the ancient Egyptian law of XVI-X centuries BC]. Leningrad. Izd-vo gos. Jermityazha. 354 p. [in Russian].

24. Diodor Sicilijskij. [Diodorus of Sicily]. (2005). Sankt-Peterburg. Aletejja., 376 p. [in Russian].

25. Matjuhina Ju. A., Careva T. B. (2011). Velikie imperii mira. [Great empires of the world]. Moskva. RIPOL klasik. 448 p. [in Russian].

26. Maspero G. (1892). Drevnjaja istorija. Egipet, Assirija. [Ancient History. Egypt, Assyria]. Sankt-Peterburg. L. F. Panteleev. 305 p. [in Russian].

27. M. A. Korostovcev, I. S. Kacnel'son, V. I. Kuzishhin (ed.). (1980). Hrestomatija po istorii Drevnego Vostoka. [Readings on the history of the Ancient East]. Ch. 1. Moskva. Vysshaja shkola. 328 p. [in Russian].

28. Smirnov I. N. (1886). Razvitie otnoshenij zavoevatelej k pokorennyj na Drevnem Vostoke [Development of the Conqueror's Relationships to the Subjugated in the Ancient East]. Uchen. zap. imp. Kazan. un-ta [Scientific notes of the Imperial Kazan University]. T. 7. P. 1-27. [in Russian].

29. Kachenovskij D. I. (1866). Kurs mezhdunarodnogo prava. [Course of International Law]. Ch. 1. Kn. 2. Har'kov. Univ. tip. 121-336 p. [in Russian].

30. Assirijskie zakony. [Assyrian laws]. Struve V. V. (ed.) (1950). Hrestomatija po istorii Drevnego mira. T. 1 : Drevnij Vostok. [Reading books on the history of the Ancient World. Vol. 1: The Ancient East]. Moskva. Gos. ucheb.-ped. izd-vo Min. prosveshh. RSFSR. P. 181-189. [in Russian].

31. Polibij (2004). Vseobshhaja istorija v 40 kn. [Universal history in 40 books]. Moskva. OLMA-PRESS Invest. 576 p. [in Russian].

32. Shifman I. Sh. (2006). Karfagen. [Carthage]. Sankt-Peterburg. Izd-vo S-Pb un-ta. 518 s. [in Russian].

33. Revjako K. A. (1988). Punicheskie vojny. [Punic Wars]. Minsk. Universitetskoe izd-vo. 272 p. [in Russian].

34. Tit Livij. (1991). Istorija Rima ot osnovanija goroda. [The history of Rome from the foundation of the city]. T. 2. Knigi 21-30. Moskva. Nauka. 528 p. [in Russian].